

מתוך הערפל – אמונה בשעת משבר

הרב ד"ר יוחאי רוזדיק, מפמ"ר מחשבת ישראל

אמונה ותהיות

"ההתדיינות" עם אלוקים היא צורך של האמונה. היא נובעת מלב ליבה של האמונה. כאשר בספרו של אלי ויזל ("הלילה"), ילד מוצא להורג בתליה במחנה ריכוז ומישהו שואל: "היכן אלוקים?" זו השאלה הראויה להישאל [...] אמונה אינה יכולה לעבור על זועה שכזאת לסדר היום. אמונה, בגלל היותה אמון באלוקים תובעת ממנו צדק [...] ואולם האמונה רואה את יד ה' בכל דבר תחת השמש. האמונה מבקשת למצער לקבל רמז באשר לטיבה של ההתערבות האלוקית.¹

דבריו אלה של הרב אליעזר ברקוביץ – מבכירי ההוגים במאה ה-20 שעסק רבות בהתמודדות אמונית עם השואה – מציבים במרכז הדיון את השאלה כיצד אדם מאמין צריך להתייחס לשואה הנוראה ולתוצאותיה. מקורות רבים, הן בתנ"ך הן בהגות היהודית לדורותיה, תהו על עצם הניסיון לדעת את דרכי בורא העולם. אפשר להציג גישה זו בתמצות באמצעות דברי שלמה המלך: "ה' אמר לשכון בערפל" (מלכים א, ח, יב). הדימוי של ערפל ביחס לבורא העולם מדגיש כי דרכיו נסתרות מעיני בני תמותה ומוקפות, כביכול, ערפל שאינו מאפשר לנו לדעת בוודאות את עומק החשבונות והמהלכים האלוקיים. פסוקים רבים בתנ"ך מחזקים גישה זו, לדוגמה: "כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי נאום ה'. כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם ומחשבותי ממחשבותיכם" (ישעיהו נה, ח-ט). ובמילים דומות מובא בספר קהלת: "כי אלוקים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים" (קהלת ה, א).

הרמב"ם ב"מורה נבוכים" התייחס למערכת ההנהגה של בני אדם לעומת מערכת ההנהגה של הקב"ה וקבע: "אין ביניהם שיתוף, כי אם בשם בלבד [...] זאת היתה כוונת ספר איוב כולו, רצוני לומר: לתת זאת הפינה [היסוד] באמונה [...] שלא תטעה ותבקש בדמיוןך שתהיה ידיעתנו כידיעתו [...] וכשידע זה האדם יקל עליו בכל מקרה, ולא יוסיפו לו המקרים ספיקות על ה' אם ידע או לא ידע ואם ישגיח או יעזוב.² דברים דומים אמר ר' נחמן מברסלב, כפי שמובא בספר "ליקוטי מוהר"ן": "אדרבא, כך ראוי להיות, שתהינה לו קושיות על ה' יתברך... כי מעצם גדולתו ורוממותו שהוא מרומם מאוד מדעתנו, בוודאי שאי אפשר שנבין ונשיג בשכלנו הנהגתו יתברך, ועל כן בהכרח שיהיו עליו קושיות."³

הרב צבי יהודה קוק, בשיחותיו על השואה, הגדיר את התלונות ואת הקושיות על מקומו של הקב"ה בתקופת השואה כ"תימהון לבב". באחת משיחותיו אמר: "המהרי"ל דיסקין שאל איזה חטא יש ב"תימהון לבב"? האם יש איסור להתפלא ולתמוה? והוא השיב שחטא זה של תימהון לבב הוא החטא הכי חמור. שיא השיאים. להתפלא על הקב"ה! ביקורת זו על הקב"ה הוא החטא היותר גדול הנובע מחוסר אמונה בהשגחה האלוקית.⁴ הרב צבי יהודה קוק, בעומק דבריו, מבקש להדגיש כי אפשר להתפלא ולמתוח ביקורת על התנהגותו של פלוני או אלמוני שאנו מכירים. האם אנו מכירים את הקב"ה שנוכל למתוח ביקורת על התנהגותו?! המרחק הרב בין חשבונות שמיים לבין שיקול הדעת המצומצם שלנו מונע מאיתנו להבין את שיקוליו של בורא עולם ואת מעשיו ומשום כך איננו יכולים להביע את דעתנו בנוגע להם.

¹ ברקוביץ, הרב א' (תשס"ד), מאמרים על יסודות היהדות, ירושלים: שלם, עמ' 86-87.

² רמב"ם, מורה נבוכים, ח"ג פ' כג.

³ ר' נחמן מברסלב, ליקוטי מוהר"ן, ח"ב, תורה נב.

⁴ קוק, הרב צ"י, שיחות על השואה.

היבט מעניין בהקשר זה, הציג הרב יהודה עמיטל בהתייחסותו אל מאורעות השואה, שאותם חווה בעצמו: "מי שהיה שם בגיא ההריגה לא יכול היה שלא לראות את יד ה'. הדברים היו כל כך בלתי טבעיים, כל כך בלתי מובנים, כל כך בלתי הגיוניים [...] כל מי שהיה שם ראה. זה לא טבעי. את יד ה' ראיתי, אבל לא את הפשר, את המשמעות. הוא דיבר אלי – אבל לא הבנתי מילה".⁵

אם נסכם את עיקרי הדברים שהובאו לעיל, נוכל לומר כי אין איסור לשאול שאלות, שאלות הן תגובה אנושית טבעית למצבים לא ברורים, אלא שאין השכל האנושי המצומצם יכול להתיימר לדעת ולהבין את דרכיו הנסתרות של בורא עולם. אמחיש את עיקרון השקפה זו בסיפור אישי. לפני שנים מספר, ראינתי את הרב ישראל מאיר לאו, צעיר הניצולים ממחנה בוכנוולד, שעלה לארץ ישראל בגיל שמונה מייד בתום מלחמת העולם, יתום מאב ומאם. לפני הריאיון, ראה הרב שקופית שהייתה מיועדת להיות שקופית פתיחה לשידור משותף לחינוך הממלכתי והממלכתי דתי. כותרת השקופית הייתה: "היכן היה אלוקים בשואה". תגובת הרב הייתה: "מה פירוש היכן היה אלוקים בשואה? האם הוא פקיד שלנו שצריך למסור לנו דיווח היכן הוא היה?!" אפשר לתמצת את דבריו במשפט השגור: אנחנו עובדים אצל הקב"ה, הקב"ה אינו עובד אצלנו.

ללא ספק, השקפה זו – הדוגלת בהמעטת ערכו של האדם ובמודעות למוגבלות שכלו יחסית לגודלו של בורא העולם ולעוצמתו – היא נקודת המוצא לכל דיון במשבר שיצרה השואה. רק על בסיס עמדה זו ומתוך עולם של אמונה, אפשר לצדד בלגיטימיות השאלה, בחיפוש מענה לה ובהצבת דרכים רעיוניות להתמודדות עם משברים בכלל ועם זוועות השואה בפרט – כמובן בהבנה כי התשובות שנעלה אין ודאיות ואין מוחלטות. גישה זו חשובה במיוחד במציאות העכשווית, כשתהיותיהם של בני הנוער ושאלותיהם מתרבות.

אמונה ושאלה כרוכות זו בזו

הרמב"ן כתב: "ואם תשאל עלינו כיוון שיש ענין נעלם במשפט ונצטרך להאמין בצדקו, מצד שופט האמת יתברך ויתעלה, למה תטריח אותנו ותצווה אותנו ללמוד הטענות? [...] חובת כל נברא, עובד מאהבה ומיראה, לתור בדעתו, לצדק המשפט ולאמת הדין כפי שידו משגת."⁶ הרמב"ן סבר כי חובה על האדם למצוא עקרונות אמוניים ומקורות רעיוניים שיוכלו להצדיק את הדין ולהציג את המשפט כדין צדק.

אכן, אדם מאמין אינו יכול לערער על דרכו של הבורא, אך יש מקום לשאלה שאינה מערערת אלא מבקשת להבין. אדרבה, מבחנו האמיתי של המאמין הוא בנאמנותו לאמונה על אף השאלות והתהיות. עיקרון זה לימד אותנו האברבנאל בפירושו לסיפור המפגש ההיסטורי בין יעקב לבין עשו. התורה בספר בראשית (פרק לב) מתארת לנו: "וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו [...] וישבו המלאכים אל יעקב לאמור באנו אל אחיך אל עשו וגם הולך לקראתך וארבע מאות איש עמו. וירא יעקב מאוד וייצר לו ויחץ את העם אשר איתו ואת הצאן ואת הבקר והגמלים לשני מחנות". כיצד יש להבין את פחדו של יעקב אבינו ואת יראתו מפני עשו אחיו? האם יעקב לא האמין בקב"ה שיעזור לו? האם פחדו של אדם מאמין מעיד על חוסר אמונה? תשובתו של האברבנאל (בפירושו לבראשית לב, ח) מבארת לנו: "פחד יעקב ויראתו מעשו לא היה מחולשת אמונתו וביטחונו ביעודיו, כי באמת לבו בטוח בה'. אבל היה פחדו כדרך הגיבור האמיתי, שבהיכנסו למלחמה יפחד מהמוות [...] ועל כל זה שכלו [...] גער בו על פחדו והתאמץ והלך לקראת אחיו. זה באמת הראוי להיקרא מאמין בנבואתו ובטח ביעוד אלוקיו". האברבנאל מתווה בדבריו עיקרון אמוני חשוב ביותר: מבחנו של המאמין אינו בהעדר תחושת פחד נוכח סכנה,

⁵ מיה, מ' (תשס"ב), **עולם חרב ועולם בנוי**, הוצאת תבונות, מכללת הרצוג, עמ' 116.

⁶ רמב"ן, **שער הגמול**, לט.

כיוון שתחושת פחד היא טבעית. אמונת האדם נבחנת ביכולתו להתגבר על הפחד ולבטוח בבורא העולם.

בצורה דומה נוכל להתמודד עם לגיטימיות השאלה על מקומו של הקב"ה בשואה הנוראה. חיפוש האדם אחר משמעות השואה ורצונו להבין את הסיבות לאובדן הגדול הם תופעה טבעית. מבחנו של המאמין אינו בהעדר השאלה, אלא ביכולתו להמשיך ולהאמין למרות השאלה, למרות השואה הנוראה. עולם אמוני המכיל בתוכו את הקשיים ואת השאלות הוא עולם עמוק ומורכב. הרב אליעזר ברקוביץ כתב בהקשר זה:

מקומה של התהייה על ההשגחה האלוקית במחנות ההשמדה היה בתחום המסורת הקלאסית של היהדות [...] האדם מבקש להצהיר על אמונתו, אך לא מתוך העמדת פנים כאילו לא ארעה השואה מעולם. הוא יודע שדור זה חייב לחיות ולהאמין בצילה של השואה. עליו ללמוד כיצד לעשות זאת. כדי שאמונתו תוכל להישאר בעלת משמעות עליו להקצות מקום לאפילה המסמאת של מחנות ההשמדה בתוך האמונה שלו. האפילה תישאר אך ל"אורה" הוא יצהיר על אמונתו והיא תתן משנה תוקף להצהרותיו.⁷

השאלות שעוררה השואה נחלקות לשני סוגים: שאלות שנשאלו במהלך השואה, כגון: אם יעלה על הדעת כי הקב"ה היה במשרפות וברכבות המוות ונתן לרוצחים לבצע את זממם. ושאלות שנשאלו אחרי השואה הנוראה, כגון: אם אפשר להמשיך לעבוד את הקב"ה אחרי השואה כמו שעבדו אותו לפניו. כפי שהזכרנו לעיל, נקודת המוצא בחיפוש תשובות לשאלות אלו היא כי הקב"ה הוא "אל אמונה ואין עוול" (דברים לב, ד). ודווקא על בסיס אמונה זו, אנו מבקשים להבין כיצד הקב"ה נתן לרוצחים לבצע את זממם.

היכולת להמשיך ולהאמין, למרות השאלות ותחושת השבר, באה לידי ביטוי בסיפור מיוחד שהתפרסם בערב ראש השנה תש"ז (1947) בעיתון "אידישא צייטונג", בבואנוס איירס, בארגנטינה. סיפור זה, פרי עטו של מפיק הסרטים צבי קוליצ, הוא אחד הטקסטים המרגשים והיפים שנכתבו על השואה. הסיפור, שנשא את הכותרת: "יוסל רקובר מדבר אל אלוקים",⁸ הוא למעשה מעין צוואה שנמצאה, לכאורה, באחת מחורבות גטו ורשה בתוך בקבוק. לפי הסיפור, כתב את הצוואה יהודי בשם יוסל רקובר בהיותו בגטו, לאחר שאיבד את אשתו ואת ששת ילדיו. בסיפור יוסל מתאר את מצב הגטו בשעותיו האחרונות, חושף את תחושותיו ביחס למותו הקרוב ופונה לאלוקים בפנייה כואבת – מתריסה ואוהבת כאחד:

אלוקי ישראל. נמלטתי לכאן כדי שאוכל לעבוד אותך באין מפריע, לשמור מצוותיך ולקדש את שמך. אלא שאתה עושה הכל כדי שלא אאמין בך. אך אם עולה בדעתך שתצליח, במסות הקשות האלה, להסיט אותי מדרך הישר, הריני מודיעך, אלוקי ואלוקי אבותי, שדבר מכל אלה לא יועיל לך במאום. אתה יכול לעלוב בי, אתה יכול להכות בי, אתה יכול לקחת ממני את היקר והטוב מכל שיש לי בעולם [...] אבל אני אאמין בך תמיד, אוהב אותך תמיד, אפילו על אפך ועל חמתך. עשית הכל כדי שאתאכזב ממך, כדי שלא אאמין בך, אבל אני מת בדיוק כפי שחייתי. מאמין בך באמונה שלמה שאין לערערה. ישתבח שמך לעד אלוקי המתים, אלוקי הנקמות, אלוקי האמת והדין, שבמהרה ישוב ויגלה את פניו לעולם [...] שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד. בידך ה' אפקיד רוחי.⁹

⁷ ברקוביץ, הרב א' (2004), מאמרים על יסודות היהדות, ירושלים: שלם, עמ' 87.

⁸ קוליצ, צ' (2000), יוסל רקובר מדבר אל אלוקים, תל אביב: משרד הביטחון, עמ' 23-24.

⁹ יש לציין כי לכתחילה נפוצה הדעה כי מדובר בסיפור אמיתי. לימים נודע כי הסופר צבי קוליצ, פוליטיקאי ומפיק סרטים, כתב את הנוסח הנ"ל.

באמצעות דבריו של יוסל רקובר אל בורא העולם, המחיש קוליץ את העיקרון שהדגשנו לעיל: היכולת לשאול שאלות בד בבד עם היאחזות באמונה. ראיית השאלות כנובעות דווקא מעומק של אמונה ומדיעה ברורה כי ה' הוא "אל אמונה ואין עוול".

אמונה מתוך ייסורים

מחקר היסטורי גילה כי יהודים בתקופת השואה הלחינו שירים ושרו אותם ברגעים של התרוממות רוח, בחגים ובשבתות. הם שרו ברכבות המוות, במחנות הריכוז ואפילו בתאי הגזים.¹⁰ אפשר לומר כי השירה הייתה להם כמקלט מפני היומיום הנורא. היא ביטאה כיסופים וגעגועים לזמנים אחרים, טובים יותר. ובעיקר הייתה השירה ביטוי להתגברות כוחות החיים על המוות ולניצחון הנשמה את המציאות.

כוחות הנפש שהתגלו במהלך השואה הנוראה מעלים את השאלה מאילו מקורות רוחניים שאבו היהודים כוח בתקופה זו. הרב קלונימוס קלמיש שפירא, האדמו"ר מפיאסצנה, אחד מצעירי אדמו"רי פולין בין מלחמות העולם ואחד הבולטים בהם, התווה בספרו "חובת התלמידים" ובדרשותיו קווי יסוד לחיזוק אמוני ולהתמודדות עם מצוקות השעה.¹¹ אחד הרעיונות המרכזיים במשנתו האמונית בנוגע להתמודדות עם משבר הוא רעיון הקרבה לאלוקות מתוך ייסורים. במציאות החיים בגטו, היה קשה להתקרב אל הקב"ה בדרכי עבודת ה' המקובלות – כגון: תפילה, לימוד תורה ושמחה. משום כך, פיתח הרב שפירא את התודעה שלפיה האלוקות נמצאת בתוכיותו של האדם מעצם ברייתו וכי הייסורים והסבל מאפשרים גילוי האלוקות הפנימית. באמצעות ביטול האני, המתיימר להבין את המציאות ואת נסתרותיה, אפשר לגלות את הנוכחות האלוקית הפנימית. הרב שפירא התבסס על המדרש, על הקבלה ועל החסידות ופיתח השקפה אמונית שהדגישה את הסבל כניסיון וכביטוי למלחמה שבין הרע והטוב. בספרו "אש קודש", כתב האדמו"ר מפיאסצנה:

ובאמת, מה מקום לקושיות חס ושלום ולשאלות, הן אמת שיסורים כאלו באים רק אחת לכמה מאות שנים, אבל מ"מ איך נרצה להבין את מעשי ה' אלו ולהיפגם חס ושלום כשלא נבין אותם, אם גם קלח אחד של עשב שעשה ה' לא נבין ומכל שכן שנפש לא נבין [...] הטעם שאיש כזה נפגש באמונתו מיסורים של זמננו משום שעצמותו ויסוריו נוגעים לו יותר [...] צריכים למסור את נפשו ועצמותו ונגיעותיו ואז לא תיפגם אמונתו ויאמין באמונה שלימה שהכל בצדק ובאהבת ה' לישראל [...] היסורים הם הסתרת פנים, לכן כשרואים בהם יד ה' אז מעביר בזה את ההסתרה ומגלה אותו יתברך גם מתוך ההסתרה וגם מתוך הדינים.¹²

דרך נוספת שהתווה האדמו"ר בספרו "אש קודש" היא הפקעת הייסורים מעולמו של הפרט בלבד וניסיון להבין כי הנאצים ביקשו לפגוע בתשתית הרוחנית של עם ישראל. דוגמה למהלך זה נוכל למצוא בדבריו: "אחדים פרטים מהם נפגמה האמונה אצלם, ומקשים לאמור למה עזבתנו [...] לא על שעשינו

¹⁰ גרנות, הרב ת' (תשע"ד), **אחכה לו – שירים שעלו מאפר השואה**, המרכז ללימודי השואה, מכללה לבנות ירושלים, עמ' 2-1.

¹¹ שפירא, הרב ק' (תרצ"ב), **חובת התלמידים**, ורשא.

¹² שפירא, הרב ק', **אש קודש**, עמ' קלח-קמ.

רע אנו נרדפים, רק על שאנו ישראלים, דבוקים באלוקנו ובתורתנו [...] כי תכלית כל הצרות היא ה' והתורה – אינם נותנים על לב, לכן עוד נחלשת אצל פרטים האמונה".¹³

מקור נוסף העוסק בהתמודדות עם משבר ועם קיומם של ייסורים והתורם נקודת עוגן רעיוני להתמודדות עם משבר השואה הוא דברי המלבי"ם בפירושו לספר דברים בנושא קריאת שמע:

האמונות הקודמים שהיו מאמינים בריבוי אלוהות הישוו בזה שיש אלוהים פועל טוב ויש אלוהים פועל רע, כי לא יכלו לצייר שהטוב והרע הנמצא בעולם יצאו משורש אחד, ועל כן היו מתיראים מפועל הרע ואוהבים את הפועל הטוב. וכאשר בא בתורת אמת ללמדם שיתאחדו היראה והאהבה לאלוקי אמת והוצרך להקדים להם את אמונת היחוד [שמע ישראל], שאלוקי עולם הוא אחד ואין זולתו, והוא שורש לכל הנמצא והמתהווה בכל העולמות. הן דברים אשר לפי השגתנו נקראים בשם טוב והן דברים אשר נקראים בשם רע.¹⁴

המלבי"ם מכוון את הקורא לרעיון אמוני חשוב: אם אתה מאמין בהשגחה פרטית, אתה צריך להאמין בהן בטוב הן ברע. ברכת "ברוך דיין האמת" והפסוק "אל אמונה ואין עוול" ניצבים בתשתית האמונה היהודית. מותר לחקור, לעיין ולחתור להבנה במידת האפשר, אבל עלינו לדעת כי מה' הייתה זאת.

מהלך שלם

התלמוד הבבלי (נידה לא) מדגיש כי אדם מאמין צריך להסתכל על המאורעות כמכלול ולא להסתפק בראיית המציאות העכשווית: "דרש רב יוסף מאי דכתיב 'אודך ה' כי אנפת [כעסת] בי ישוב אפך ותנחמני?' במה הכתוב מדבר – בשני בני אדם שיצאו לסחורה, ישב לו קוץ לאחד מהן, התחיל מחרף ומגדף. לימים שמע שטבעה ספינתו של חברו בים התחיל מודה ומשבח. לכך נאמר: 'ישוב אפך ותנחמני'".

הגישה העקרונית המבקשת לראות מהלך שלם ולא להתבונן רק באירוע נקודתי מסוים, משמעותי ככל שיהיה, מאפשרת ראייה של סמיכות מאורעות בין השואה הנוראה ובין הקמת מדינת ישראל. שלוש שנים לאחר השואה, נשמעה בעולם ההכרזה על הקמת המדינה ונקראה מגילת העצמאות. דברים ברוח זו, המבקשת להדגיש את סמיכות המאורעות כפעולה של יד מכוונת, כתב הרב חיים דוד הלוי, רבה של תל אביב-יפו: "אלמלא אותה שואה נוראה ייתכן ולא היה מתעורר ליבם של אומות העולם להחליט על הקמת מדינת ישראל. השואה היתה גורם מכריע ביותר לאותה החלטה היסטורית של האו"ם".¹⁵

ננסה להמחיש סמיכות מאורעות זו באמצעות השרטוט "חוליה בשרשרת". סרטוט זה מבטא חיבור בין אירועים שונים באמצעות שרשרת אחת ארוכה שאירועים שונים מרכיבים אותה. אפשר להסתכל על השרשרת בכללותה, ואפשר להסתכל על החוליות כמנותקות זו מזו. אם נתבונן בשרשרת כולה, ניווכח לדעת כי מדובר בתהליך שיצרה יד מכוונת.

ציור א'

¹³ בתוך: פרבשטיין, א' (תשס"ב), **בסתר רעם**, ירושלים: מוסד הרב קוק, עמ' 408.

¹⁴ פירוש המלבי"ם לדברים ו, ד.

¹⁵ הלוי, הרב י"ד, **קובץ דת ומדינה**.

ציור ב'

משיח טרור מדינה שואה – חוליות מחוברות ותהליך מתוכנן

ציור א' מציג שרשרת המורכבת מחוליות מנותקות. אין קשר בין חוליה אחת לחברתה ואין ראייה של האירועים השונים כרצף אחד וכתהליך מתוכנן מראש. לעומת זאת, חוליות מחוברות, כמו בציור ב', מלמדות שהאירועים השונים, הטובים והפחות טובים, יוצרים יחד תהליך מתוכנן, וכי השואה הנוראה הובילה להקמת מדינת ישראל. מובן שאיננו יכולים להבין מדוע התהליך התנהל בצורה כזו, אבל המחשה זו מאפשרת נקודת מבט אמונית על התהליך.

אפשר לחלוק על המהלך הרעיוני שהוצג לעיל ועל הקישור בין שואה לתקומה, כדברי הרב עמיטל, ראש ישיבת הר עציון: "לראות במדינת ישראל פיצוי לשואה, כאילו היו דרושים חבלים כאלו בשביל תקומת המדינה, את זה אני לא יכול לתאר לעצמי [...] אין בעולם הישג ואין בעולם ברכה שיכולים לשמש פיצוי על שריפת אותם הרבבות שלא טעמו טעם חטא [...] לא מדינת ישראל שבמציאות, זו שמדי פעם מקיזה את דמה על קיומה, אף לא מדינת ישראל האידאלית שבחזון".¹⁶

משמעות הסבל

נקודת מבט נוספת על התמודדות עם משבר בכלל ועם מאורעות השואה בפרט בראייה המעצימה את האמונה אפשר לראות בדברי הרב יוסף דב סולובייצ'יק, ממנהיגי הבולטים של היהדות האורתודוקסית בארצות הברית ובעולם בכלל. במאמרו "קול דודי דופק", ציין הרב שני מושגים: "גורל" ו"יעוד". הבחירה באחד משני המושגים תשפיע על נקודת מבטו של האדם ביחס לאירועים אישיים ולמאורעות לאומיים:

אחת החידות הסתומות שהיהדות התלבטה בהן משחר קיומה הוא ענין הסבל בעולם [...]. העמדת שאלת הסבל, טוענת היהדות, אפשרית בשתי דימנסיות (מימדים) נפרדות – גורל ויעוד. **קיום גורלי** – זה קיום מאונס, בבחינת "על כרחך אתה חי". קיום עובדתי [...] נטול משמעות, כיוון ותכלית [...] ה"אני" הגורלי שואל שאלה עיונית-מטפיסית ביחס לרע. לשאלה זו לא ניתנה לפתרון ואין עליה תשובה. **קיום יעודי** כיצד? זהו קיום פעיל כשאדם ניצב לעומת הסביבה מתוך הבנת ייחודו וסגולתו חרותו ויכולתו [...] סיסמת ה"אני" היעודי היא: "על כורחך אתה נולד ועל כורחך אתה מת, אבל ברצונך החופשי אתה חי". האדם נולד כאובייקט, אבל ביכולתו לחיות כסובייקט [אישיות משמעותית], כיוצר ומחדש, המטביע על חייו את חותמו האינדיבידואלי והחורג מן האוטומטיות אל הפעילות היצרנית. תעודתו של האדם בעולמו, על פי היהדות, היא להפוך את הגורל ליעוד.¹⁷

המחשבה ה"יעודית", לעומת המחשבה ה"גורלית", מעניקה משמעות שונה לחיים. הייעוד מעניק לכאב ולסבל, הפרטיים והלאומיים, משמעות ערכית שכדאי למסור עבורה את הנפש. בהמשך כתיבתו,

¹⁶ עמיטל, הרב י'.

¹⁷ סולובייצ'יק, הרב י"ד (תשכ"ה), "קול דודי דופק", איש האמונה, עמ' 65-71.

העמיק הרב סולובייצ'יק במשמעותו של הייעוד: "היסורים באים כדי לרומם את האדם, לטהר את רוח ולקדשו [...] אוי ואבוי לו לאדם אם היסורים לא הביאוהו לידי משבר רוחני, ונשמתו נשארה קפואה נעדרת סליחה [...] כשם שהטובה מחייבת מעשים נעלים, כך דורשים היסורים תיקון הנפש וטיהור החיים". לפי דברים אלו, משבר נועד לרומם את אישיותו של האדם, לעורר אותו לבחון מחדש את אישיותו ואת דרכו ולהציב לו יעדים ומטרות נעלים.

ההבחנה לפיה אין מקריות בעולם ואין גורל עיוור, אלא ייעוד מכוון, מאפשרת מבט אחר על המציאות, מאפשרת עיצוב וגילוי כוחות רוחניים פנימיים הטמונים בנפשה של האומה ומאפשרת להתעלות ולהיטהר דווקא מתוך הייסורים ולהעצים את כוחות האמונה דווקא מתוך משבר.

שואה ותקומה

כל טרגדיה לאומית בעם ישראל הולידה בו יצירתיות חדשה. אחרי התפלגות ממלכת שלמה קמו הנביאים הגדולים עמוס והושע, ישעיהו וירמיהו [...] הרדיפות והעוני במזרח אירופה הובילו להיווצרות החסידות ומן האסון הנורא ביותר בתולדות האנושות, השואה, נולדה מדינת ישראל [...] משבר בעברית מקראית הוא כסאה של היולדת [...] משהו חדש נולד מן המיצר. זו צורת החשיבה של העם עליו נאמר: "כאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ" [...] יש משהו רוחני מאוד, אבל גם מעשי ביותר, ביכולת הזו להתמיר רגעים רעים בחיים לדירבון ויצירתיות. כאילו איזה קול עמוק בתוכנו אומר לנו: הגעת לנסיבות הללו לא סתם, אלא משום שיש משימה כלשהיא המחכה למילוייה [...] בחרתי בך להעיד באוזני האנושות כולה שמהיסורים יכולה לצמוח ברכה גדולה, אם נאבקים בהם באורך נשימה ובחוסן אמונה.¹⁸

שלוש שנים אחרי השואה הנוראה קמה מדינת ישראל. קשה להתעלם מהעובדה שאלפי שנים לא זכינו למדינה והיינו נעים ונדים בין אומות העולם, ודווקא אחרי משבר השואה ואחרי שמיליוני יהודים נרצחו – זכינו למדינה. אומנם, כאשר אנחנו מעיינים בדברי הראי"ה קוק שלהלן על המדינה האידאלית, אנחנו מבינים שעדיין לא הגענו אל התכלית הסופית, אולם הקמת המדינה וקיומם של צבא ושל שלטון עצמאי מבטאים תקומה שאיננה ניתנת לתיאור במילים פשוטות: "אין המדינה האושר העליון של האדם. זה ניתן להיאמר במדינה רגילה [...] שנשארו המוני האידאות, שהן עטרת החיים של האנושות, מרחפים ממעל לה, ואינם נוגעים בה. מה שאין כן מדינה שהיא ביסודה אידאלית, שחקוק בהוויתה תוכן האידאלי היותר עליון [...] מדינה זו היא מדינתנו מדינת ישראל, יסוד כסא ה' בעולם".¹⁹

המעבר משואה לתקומה וממצב תלוש למדינת קבע הוא תהליך מורכב שאורך זמן. תהליך זה, שכולו מוגדר כתהליך גאולה, כולל עליות וירידות. אלו אינן מסמנות שינוי מגמה, אלא הן שלבים מובנים בתהליך הגאולה. הרב צבי יהודה קוק הגדיר את התהליך המדובר במאמרו "המדינה כהתקיימות חזון הגאולה":²⁰ "אותה הדרכת ההדרגה קמעא קמעא, שהיא קובעת את מהלך גאולתן של ישראל לכל צדדיה המעשיים והרוחניים, הלוא היא כוללת בתוכה גם את כל ההפסקים והעיכובים, גם את כל הנסיגות והכישלונות, גם את כל העיכובים והסיבוכים [...] והננו נדרשים ונקראים אל מלוא החוסן ומרחב האמת של כל קוממיותנו האלוקית כולה [...] כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון".

¹⁸ זקס, הרב י', שיג ושיח (קריאות חדשות בפרשת השבוע) ספר בראשית-שמות, ירושלים: מגיד, עמ' 142-143.

¹⁹ קוק, הרב א"י, אורות הקודש, ח"ג, עמ' קצא.

²⁰ קוק, הרב צ"י, לנתיבות ישראל, בית אל: מאבני המקום, ח"א, עמ' קצח-קצט.

דברים מפורשים על הקשר ההדוק שבין השואה והקמת מדינת ישראל ועל יד הקב"ה בהכוונת המאורעות, כתב הרב יוסף דב סולובייצ'יק במאמרו "קול דודי דופק". במאמר זה, ציין הרב שש קריאות של הקב"ה לעם ישראל במהלך תהליך גאולתם:

לפני שמונה שנים בעצם ליל בלהות מלא זוועות מיידנק, טרבלינקה ובוכנוולד, בליל של תאי גז וכבשנים, בליל של הסתר פנים מוחלט [...] בליל זה גופו צץ ועלה הדוד [...] עקב ההכאות והדפיקות בפתח הרעיה, עטופת אבל, קמה מדינת ישראל! [...] תקומת מדינת ישראל, במובן הפוליטי, היתה התרחשות כמעט על טבעית. דפיקת הדוד נשמעה בשדה הקרב. חיל ההגנה הקטן של ישראל ניצח את צבאותיהן העצומים של ארצות ערב [...] תקומת מדינת ישראל האטה, לפחות, את תהליך הבריחה של הנוער [...] בפעם הראשונה בתולדות גלותנו הפתיעה ההשגחה [...] שדם יהודי אינו הפקר! [...] יהודי הנס מארץ אויב יודע עכשיו כי יכול הוא למצוא מקלט בטוח בארץ אבות.²¹

סיכום והגשמת הנבואות

תולדות עם ישראל לדורותיו כוללות עליות וירידות, שואה ותקומה, ציפייה וגאולה. במאמר זה, ניסיתי להתוות קווים רעיוניים ומעשיים להתמודדות עם השפעותיה של השואה על האמונה ובד בבד להציג את היות גאולת ישראל והקמת המדינה בוקעות דווקא מתוך המשבר. להלן ננסה לסכם בתמציתיות את עיקרי הנושאים שעסקנו בהם, ולבסוף נציין את עובדת הפלא שבדורנו אנו עדים להגשמת נבואות ולפריחה רוחנית וחומרית של עם ישראל בארצו.

1. נקודת המוצא לדיון אמוני במשמעות השואה ובתוצאותיה היא ששכלו של האדם מוגבל ושדרכי ה' נסתרות, כדברי הפסוק: "כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם ומחשבותי ממחשבותיכם" (ישעיהו נה, ח-ט).
2. יש המתנגדים התנגדות מוחלטת לשאלת שאלות ולחיפוש תשובות. לדוגמה: "מעצם גדולתו ורוממותו שהוא מרומם מדעתנו, בוודאי שאי אפשר ששיג בשכלנו הנהגתו יתברך" (ר' נחמן מברסלב, "ליקוטי מוהר"ן", ח"ב, תורה נב).
3. יש המצדדים בלגיטימיות השאלה והחקירה ובהיותן נובעות דווקא מנקודת מבט אמונית: "אמונה, בגלל היותה אמון באלוקים, תובעת ממנו צדק [...] איש האמונה מציב לפני אלוקים סימן שאלה בגלל אמונתו [...] האפילה תישאר אך 'אורה' המאמין יצהיר על אמונתו והיא תתן משנה תוקף להצהרותיו" (הרב סולובייצ'יק, "איש האמונה", עמ' 77-82).
4. עוצמת אמונתו של המאמין מתבטאת בהמשך אמונתו החזקה בקב"ה למרות שאלותיו ומשבריו: "עשית הכל כדי שאתאכזב ממך, כדי שלא אאמין בך, אבל אני מת בדיוק כפי שחייתי, מאמין בך באמונה שאין לערערה" (קוליצ', צ, "יוסל רקובר מדבר אל אלוקים", עמ' 23-24).
5. הצגנו דרכים להתמודדות: ראיית מהלך המאורעות כתהליך מושגח, המחייב התבוננות במכלול ולא רק נקודתית. הבנה כי יש לעם ישראל ייעוד בעולם ומתוך כך יש משמעות גם לסבלו.

נבואות רבות נכתבו בתנ"ך. התבוננות מעמיקה בפרטי הנבואות ובמציאות העכשווית במדינת ישראל מלמדת כי הקב"ה נמצא איתנו לכל אורך הדרך – הן במשברים ובסיבוכים, הן בגאולה ובהגשמת הייעוד המובטח: "ושב ה' אלוקיך את שבותך וריחמך ושב וקיבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלוקיך

²¹ סולובייצ'יק, הרב י"ד (תשכ"ה), איש האמונה, עמ' 77-82.

שמה. אם יהיה נידחק בקצה השמיים משם יקבצך ה' אלוקיך ומשם יקחך. והביאך ה' אלוקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והיטיבך והרבך מאבותיך" (דברים ל, ג-ה).

הקמת מדינת ישראל הביאה לעליית רבבות עולים חדשים שפעלו ליישב את ארץ ישראל ולהפריח את שממותיה. נביאי ישראל הוכיחו את העם על חוסר אמונתם בהתגשמות נבואות הגאולה: "יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו נגזרנו לנו" (יחזקאל לז, יא), ובד בבד השתדלו להפיח רוח של תקווה, של אמונה ושל חזון בעם המפוזר בין האומות: "כה אמר ה' אלוקים הנה אני פותח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם עמי והבאתי אתכם אל אדמת ישראל. וידעתם כי אני ה' [...] אני ה' דיברתי ועשיתי נאום ה'" (יחזקאל לז, יב-יד). כיום, למרות השואה הנוראה ולמרות רצח מיליוני יהודים, ילדים ומבוגרים, זכינו להגשמת הנבואות: לתנובת הארץ, לניצחון על האויבים, לחוסן כלכלי, לבניין הארץ, לאיכות חיים, ללימוד תורה ולתקווה יומיומית לגאולת העולם כולו במהרה בימינו.²²

²² ראו: הנבואה, הוצאת אגודת ידידי החמ"ד.